

**HACI BAYRAM VELÎ, II. MANUEL PALAİOLOGOS VE PAPA XVI. BENEDİKT
–PAPA XVI. BENEDİKT’İN KONUŞMASININ TARİHÎ VE İLMÎ DEĞERİ ÜZERİNE–**

*Ben gelmedim da’vi için
Benim işim sevi için
Gönüller dost evi için
Gönüller yapmağa
geldim*

Yunus Emre

Zaman XIV. asır. Tarih; yıl olarak 1371. Osmanlı ile Sırp lar arasında vuku bulan Çirmen Savaşı Sultan I. Murad Hanın zaferiyle neticelenmiştir. Orta Çağda Bizanslılarca Tsernomianon adı verilen Çirmen, Bizansın batı sınırındaki en önemli kalelerinden biriydi. Bu zaferle Bizans, Osmanlının üstünlüğünü görmüş ve Osmanlı Devletine bağımlılık anlamına gelen “vasal” olmayı kabul etmiştir. Vasal olmak, hem vergi ödemeyi hem de gerektiğinde asker temin etmeyi anlaşıyla bir zorunluluk hâline getiriyordu. Bu tarihlerde Bizansın başında, Papa XVI. Benedikt’in İslâm ile ilgili son konuşmasında “Bilge Kral” diye atıfta bulunduğ u, II. Manuel Palaiologos’un babası V. Loanne vardı. Sözüm ona Bilge Kral da hayattaydı ve babasından sonra Bizans kralı olmaya hazırlanmaktadır.

Yıl 1391. II. Manuel Palaiologos babasının yerine Bizans kralı olur. Türklerden nefret etmesine rağmen direnecek askerî ve ekonomik gücü olmadığından ve Bizans İmparatorluğunun çöküş sürecini idrak ettiğ inden Osmanlı ile anlaşmayı yeniler ve babası gibi vasal olmaya devam eder.

Yıl 1391. Mevsim sonbahar. Yer, Çorum civarında Kırkdilim denilen mevki. Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid 1381-1398 yılları arasında Kayseri ve Sivas bölgesinde egemen olan Kadı Burhaneddin Ahmed Devletini ortadan kaldırmak için savaşmak durumunda kalır. Bizansla yaptığı vasal anlaşması gereğ i II. Manuel Palaiologos’tan bu savaşta askerleriyle birlikte kendi emir ve komutasında yer almasını ister. Böylece Papa XVI. Benedikt’in Regensburg konuşmasında iman ve akıl konusunda İslâm ile Hristiyanlığı mukayese ederken mehz olarak başvurduğ u II. Manuel Palaiologos, uysal bir vasal komutan olarak hem Anadolu’yu Timur tehlikesinden korumak hem de Osmanlının ittihadı için askerleriyle birlikte savaşa katılmak durumunda kalır. Ancak Kadı Burhaneddin Ahmed, bu savaşı kazanır ve II. Manuel Palaiologos Osmanlı ordusuyla birlikte Ankara’ya döner. İkinci bir savaşa hazırlık için bir ay Ankara’da ikamet etmek zorunda kalır.

Yıl 1391. Ankara’da bir kış mevsimi. II. Manuel Palaiologos Ankara’daki bu ikametinde, Papa XVI. Benedikt’in konuşmasında ifade edildiğ i gibi bir askerî kampta kalmaz. Kendisinin “Pers Müderris”, Farisî Müderris veya bazılarının dediğ i gibi İranlı bir Acem Müderrisin evinde misafir olarak kalır. II. Manuel Palaiologos, her Bizans kralı gibi koyu bir dindardır. Papa XVI. Benedikt gibi bir Katolik değil, bilâkis Vatikan’la özdeş olan Roma Kilisesinin 1054’ten 1965 yılına kadar atalarını afroz / din dışı ilân ettiğ i ve IV. Haçlı Seferinde bütün mabetlerini yakıp, yıkıp talan ettiğ i bir Ortodoks Hristiyan

olarak yetişmiştir. Kendisinin tuttuğu günlük yahut sonradan aldığı notlara göre II. Manuel Palaiologos, İslâm ve Hristiyanlığı mukayese hususunda da son derece meraklıdır. Papa XVI. Benedikt'in dediği gibi *Kur'an-ı Kerim*'in hangi ayetinin ne zaman indiğini bilecek kadar *Kur'an-ı Kerim*'i ve İslâm'ı bilmese de bu konularda münazaralara girecek kadar bilgilenmiştir. Böylece II. Manuel Palaiologos, Pers Müderris dediği ev sahibi ile İslâm ve Hristiyanlık konusunda tartışmaya başlar. Bazı kaynakların naklettiğine göre seyirciler topluluğu önünde yapılan bu münazara yedi gün yedi gece devam etmiş, özellikle yedinci gece yapılan tartışma çok hararetle geçmiştir.

II. Manuel Palaiologos'un kendinden menkul rivayete göre yedinci gece münazara esnasında Pers Müderris olarak adlandırdığı ev sahibine, Müslümanlardan oluşan büyük bir seyirci kitlesi önünde Papa XVI. Benedikt'e göre de "şaşırtıcı bir haşinlikle, bizi yadırgatacak bir sertlikle" şöyle demiştir: "Muhammed'in getirdiği yeni şeyleri bana göster bakalım! Bunu yaptığında, vaaz ettiği inancı kılıçla yaymayı buyurması gibi yalnızca kötü ve insanlık dışı şeyler göreceksin."

Sözün söylendiği yer Papa XVI. Benedikt'in Kasım ayında ziyaret edeceği Ankara; sözü söyleyen, Osmanlının elinde ve emrinde savaşmaya mahkûm bir Bizans kralı, sözün muhatabı ise Ankara'da ikamet eden bir Pers Müderris!

II. Manuel Palaiologos'un kendi rivayetinden başka bu tarihi münazarayı bize nakleden –şimdilik– başka bir bilgi kaynağı elimizde olmadığı veya henüz böyle bir bilgiye ulaşamadığı için bu Pers Müderrisin kim olduğu bilinmemektedir. Ancak Fransız araştırmacı Prof. Dr. Michel Balivet'e göre II. Manuel Palaiologos'un sözünü ettiği bu Pers Müderris, aslında o zaman Sultan Yıldırım Bayezid'in çok önem verdiği, Akşemseddin'in şeyhi, Somuncu Babanın müridi, Bayramiye tarikatının öncüsü ve bugün Ankara'da medfun bulunan Hacı Bayram Velî'den başkası değildir. Ayrıca Hacı Bayram Velî ile ilgili bütün kaynaklarda âdeta onunla özdeşleşmiş bir isim olarak "müderris" sıfatının kullanılması da bu bilgiyi kısmen doğrulamaktadır.

Şeyh Bedreddin, Tasavvuf ve İsyân ile Orta Çağda Türkler gibi iki kıymetli eseri dilimize de çevrilen Prof. Dr. Michel Balivet'e göre Hacı Bayram Velî'ye Pers denilmesinin sebebi Acem olduğundan değil, Bizans literatüründe bu tabir şehirli Türkleri ifade ettiğindendir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde "Hacı Bayram Velî" maddesini kaleme alan Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Nihat Azamat'a göre de "Yıldırım Bayezid'in İsfendiyaroğulları üzerine çıktığı sefere askerleriyle birlikte müttefik ve rehine olarak katılan Bizans İmparatoru II. Manuel Palaiologos, Ankara'da bir Türk müderrisin evinde bir ay misafir olarak kalmış, ev sahibi müderrisle aralarında yirmi altı oturum süren dinî tartışmalar cereyan etmiş, imparator bu tartışmaları diyaloglar şeklinde yazarak faydalanması için küçük kardeşi Mora Despotu Theodor Palaiologos'a göndermiştir."

Hacı Bayram Velî'nin torunlarından olan araştırmacı diplomat Fuat Bayramoğlu'na göre de adı zikredilmeyen bu müderris Hacı Bayram Velî'den başkası değildir. Ancak bu bilginin Osmanlı kaynaklarında yer almamış olması calib-i dikkattir. Öyle anlaşılıyor ki konu, hâlâ tarihçilerimizin himmetine muhtaçtır.

Türkiye'de II. Manuel Palaiologos üzerine akademik araştırmalar yapan ve "I. Bayezid'in Saltanatı Döneminde Bizans-Osmanlı İlişkileri" adlı yüksek lisans ile "XIV.

Yüzyılda Bizans-Osmanlı İlişkileri” adlı doktora tezlerinin sahibi olan Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Mustafa Daş da Prof. Dr. Michel Balivet’in bu tespitine bütün yönleriyle katılmaktadır.

Yıl 1965. Avusturyalı akademisyen ve Bizans uzmanı Ericih Trapp, Eski Yunanca *Manuel II. Palaiologos Dialoge mit einem “Perser”* adlı bu mektupları, arşivlerden çıkararak ve Yunancadan çevirerek *Bir Persli ile Diyalog* başlığı altında yayımlar.

Yıl 1966. Lübnan asıllı Theodore Khoury yirmi altı bölümden oluşan bu tartışmayı kitap hâline getirir. Fransızca olan kitabın adı *Manuel II Paléologue Entretiens Avec un Musulman*’dır. Kitap aynı yıl Paris’te basılmıştır. Ve kitap, Theodore Khoury’nin de çabasıyla İslâm’a karşı Hristiyanlığı savunan, Hristiyanlık savunusu edebiyatının önemli bir manifestosuna dönüşür.

Yıl 2005. Papa II. Jean Paul vefat etmiş ve yerine Bavyalı akademisyen / teolog XVI. Benedikt getirilmiştir. Papa XVI. Benedikt’in ilk açıklamalarından itibaren Vatikan’ın İslâm ve Müslümanlar ile ilişkisinin değişeceği yönünde emareler ortaya çıkmıştır. Ve derken Papa XVI. Benedikt, yeni misyona uygun yeni bir kaynakla tanışmıştır. Bu kaynak, Theodore Khoury’nin kitabında yer verdiği II. Manuel Palaiologos ile Hacı Bayram Velî arasında geçen münazaradan başka bir şey değildir.

Tarih 12 Eylül 2006. Papa XVI. Benedikt, Almanya’da daha önce öğretim üyesi olarak görev yaptığı Regensburg Üniversitesinde “İman, Akıl ve Üniversite” başlığını taşıyan bir konuşma yapar. Metnini bizzat kendisinin hazırladığı konuşmasından anlaşılmaktadır. Konuşmasının başında üniversitede teoloji bölümleri ile diğer bölümlerin bütünlük içinde ortak akıl oluşturmasının zarureti, Tanrı’yı akılla araştırmanın ve bunu Hristiyanlık inancının geleneğiyle ilişkilendirmenin tartışılmazlığına değindikten sonra konuşmasına şöyle devam eder:

“Bir süre önce Profesör Theodore Khoury (Münster) tarafından yayımlanan ve bilgin Bizans İmparatoru Manuel II. Palaiologos’un, muhtemelen 1391 yılında kültürlü bir Acem ile Ankara’daki bir kış kampında Hristiyanlık, İslâm ve her ikisinin gerçekliği üzerine yaptığı konuşmanın yer aldığı diyalogun bir bölümünü okuduğumda bütün bunları tekrar anımsadım.”

Aslında baştan sona okunduğunda, Theodore Khoury’nin giriş kısmında yazdıkları bir tarafa bırakılacak olursa kitap, ne Almanya’da teoloji fakültesiyle diğer fakülteler arasında ortak akıl oluşturmayı, ne de Tanrı’yı akılla araştırmak ve bunu Hristiyanlık inancının geleneğiyle ilişkilendirmeyi çağrıştıracak muhtevada bir kitaptır.

Papa XVI. Benedikt, alıntı yaptığı kaynağı tanıtarak konuşmasına devam eder ve şöyle der:

“İmparator bu diyalogu muhtemelen 1394 ile 1402 arasındaki İstanbul kuşatması sırasında yazıya dökmüştü; kendi açıklamalarının, konuşmada karşı taraf olan Acem’in sözlerinden daha ayrıntılı olarak kaydedilmiş olması da bu şekilde açıklanabilir. Söz konusu diyalogda, İncil ve Kur’an’da bahsi geçen inançsal oluşumların tümü üzerinde durulurken, özellikle Tanrı ve insan tasviri, mütemediyen de ‘3 kanun’ ya da ‘3 yaşam düzeni’ de denen, Eski Ahit–Yeni Ahit–Kur’an çevresinde dönmektedir.”

Kitabın baştan sona sadece başlıklarına ve üstünkörü muhtevasına göz atıldığında, *İncil* ve *Kur’an-ı Kerim*’de bahsi geçen inançsal oluşumların bütünü üzerinde

durulmadığı gibi, kitapta üç şeriatın insan ve tanrı tasavvuru açısından mukayese edildiğini söylemek de oldukça güçtür.

Papa XVI. Benedikt, daha sonra sözü meşhur 7. diyaloga getirerek şöyle devam eder: “Profesör Khoury tarafından yayımlanan 7. diyalogda, imparator ‘cihat’ (kutsal savaş) konusuna geliyor. İmparator Bakara Suresi (2): 256’da ifade edileni bilmektedir: Dinde zorlama yoktur –bu, Muhammed’in şahsen henüz güçlü olmadığı, tehdit altında olduğu dönemden kalma erken surelerden biridir. İmparator elbette Kur’an’da yer alan –daha geç bir döneme ait olan– kutsal savaşla ilgili hükümleri de bilmekteydi.” Kitap incelendiğinde görülecektir ki burada da Theodore Khoury’nin oldukça indî olan bir tespiti Kral II. Manuel Palaiologos’e mal edilmiştir. Zira Kral, ne Bakara Suresi 256. ayetinden ne de söz konusu ayetin Mekkî veya Medenî olup olmadığından haberdardır. Kaldı ki konuşmadan hemen sonra John Esposito’nun kaleme aldığı makalede ifade edildiği gibi “Dinde zorlama yoktur.” ayeti Mekke’de değil, Medine’de nazil olmuştur. Söz konusu tespit klâsik oryantalizmin ön yargılarının tarihî bir delilinden ibarettir.

Yaptığı konuşma, İslâm dünyasında ve batıda tepkilerle karşılaşınca bunun üzerine Papa XVI. Benedikt adına temsilcilerinin yaptığı açıklamada “Söz konusu alıntı asla benim düşüncelerimi yansıtmamaktadır.”, denilse de metinde bunun aksi olarak anlaşılabilir şu sözler sarf edilmiştir:

“Ben bu dersimde bunun üzerine eğilmek değil, sadece beni inanç ve akıl konuları bağlamında son derece etkileyen ve bu konuyla ilgili düşüncelerime de çıkış noktası olan –söz konusu diyalogun genel yapısından daha ziyade marjinal kalan– bir noktaya değinmek istiyorum.”

Ve Papa XVI. Benedikt, inanç ve akıl konuları bağlamında kendisini son derece etkileyen ve düşüncelerine de çıkış noktası olarak kabul ettiği asıl sorunlarla dolu marjinal kalan hususları nakletmeye şöyle devam etmektedir:

“İmparator, ‘Ehl-i Kitap’la ‘inançsızlar’a yapılacak farklı muamele konusunun ayrıntılarına girmeksizin şaşırtıcı bir haşinlikle, bizi yadırgatacak bir sertlikle, dinle şiddet arasındaki ilişkiye dair asıl konuya girerek konuşma arkadaşına yöneliyor ve şöyle diyor: ‘Muhammed’in getirdiği yeni şeyleri bana göster bakalım! Bunu yaptığında, vaaz ettiği inancı kılıçla yaymayı buyurması gibi yalnızca kötü ve insanlık dışı şeyler göreceksin.’ [7.1.5]”

Burada şu tarihî tespiti yapmak bir zorunluluk arz etmektedir: Eğer II. Manuel Palaiologos, 1391 yılında Osmanlı Devletinin idaresi altında vasal bir asker olduğu hâlde, Ankara’da Müslüman bir topluluğun huzurunda Hacı Bayram Velî gibi bir zata bu soruları yöneltmiş ve hiçbir tepki almadan sorularına ilmî cevaplar almışsa Papa XVI. Benedikt, farkına varmadan o çağda Anadolu’da İslâm hoşgörüsü ve inanç özgürlüğünün bir altın sayfasını bugün bir kez daha insanlığa ilân etmiş demektir. Yok eğer II. Manuel Palaiologos, daha sonra diyalogları kaleme alırken olayı yeniden kurgulamış ve söz konusu yazılara ilâvelerde bulunmuşsa o takdirde aynı zamanda bir akademisyen olan Papa XVI. Benedikt, Regensburg’da bütün öğretim üyelerinin ve dünyanın önünde verdiği bir derste düpedüz uydurma olan bir bilgi kaynağını konuşması için hareket noktası olarak kabul etmiştir.

Bununla birlikte Papa XVI. Benedikt, açık bir saldırı olarak nitelendirdiği kralın bu sözünden büyük çıkarımlarda bulunmaya devam ederek İslâm'ın rahmet peygamberine açık bir bühân olan "inancı kılıçla yaymayı emretmesi" ifadesinden hareketle Hristiyanlığın her türlü şiddetten ne kadar uzak olduğunu yine sözüm ona Bilge Kraldan nakletmeye devam eder ve şöyle der:

"Açık bir saldırı olan bu sözlerinden sonra imparator, inancı şiddete başvurarak yaymanın, neden manasız olduğunu, daha ayrıntılı olarak gerekçelendiriyor. Şiddet, Tanrı'nın ve ruhun doğasına aykırıdır. 'Tanrı kandan hoşlanmaz ve akla (logos) aykırı davranmak, Tanrı'nın doğasına aykırıdır. İnanç ruhun meyvesidir; beden değil. O yüzden, birini imana getirmek isteyen kişinin ihtiyacı, iyi konuşma ve doğru düşünme yeteneğidir; şiddet ve tehdit değil. Kişinin, makul bir ruhu (psychê logikê) inandırmak için kol gücüne, saldırı araçlarına ya da birini ölümlle tehdit edebileceği başka araçlara ihtiyacı yoktur."

Eğer bu ifadelerden –konuşmanın sonraki bölümlerinden bazen açıkça bazen de zımnen anlaşıldığı gibi– İslâm'ın şiddet ve tehdit ile yayılmayı öngördüğü ima ediliyorsa bu, İslâm'ın doğuşunu, insanlığa getirdiği rahmet ve barışı *İntişar-ı İslâm Tarihi* yazarı Thomas Walker Arnold seviyesinde dahi İslâm'ın yayılışı hakkında bilgi sahibi olunmadığını göstermektedir.

Ayrıca bu paragrafta geçen ve konuşmanın diğer bütün bölümlerine zemin teşkil eden iman-akıl ilişkisi, akla aykırı davranmanın Tanrı'nın doğasına aykırı oluşu, İslâm'daki aşkın Tanrı inancının aklın özgürlüğüne etkisi gibi konular üzerinde İslâm düşünür ve bilginlerinin söyleyeceği çok söz vardır ve bu ayrı bir bilimsel makale konusudur.

Öte yandan konuşmada en çok üzerinde durulan Yunan'a özgü olanla Kutsal Kitap'taki Tanrı inancı arasındaki derin uyum ve bunun Yunan ile Hristiyan düşüncesinin sentezini ortaya koyması, bu sentezin Roma mirasını da yanına alarak Avrupa'ya vücut vermesi, Hristiyanlığın tarihsel olarak belirleyici karakterini Avrupa'da kazanmış olması gibi konularda ileri sürülen keskin ifadeler de özellikle batı düşünce ve siyaset tarihi araştırmacılarınca çok tartışılacağı benzer.

Sözü, *Kur'an-ı Kerim*'in şu evrensel çağrısıyla bitirelim: "De ki: Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızdaki şu ortak ilkeye gelin: Allah'tan başka kimseye kulluk etmeyeceğiz. Ondaki başka hiçbir şeye ilâhlık yakıştırmayacağız ve Allah ile birlikte insanları rab edinmeyeceğiz. Ve yüz çevirirlerse de ki: Şahit olun ki biz, kendimizi ona teslim etmişiz." [Âl-i İmran Suresi (3): 64]